

Entanglement a Nestorův pohár

Autor: Bc. Stanislav Horáček, Ústav pro klasickou archeologii FF UK

Školitel: doc. PhDr. Peter Pavúk, Ph.D.

Předloženo: srpen 2019

Pro svou diplomovou práci zvolil Stanislav Horáček zdánlivě snadné, ve skutečnosti však velmi náročné téma. Hlavním cílem práce je zpřístupnit české archeologii jednu z významných novějších prací Iana Hoddera, žijícího klasika světové teoretické archeologie, a pokusit se její závěry aplikovat na archeologický materiál z antického starověku. Konkrétně jde o Hodderovu knihu *Entangled. An Archaeology of the Relationship between Humans and Things* (2012), která – podobně jako některé předchozí práce téhož autora – dokázala ovlivnit světovou archeologii po stránce konceptuální i terminologické. Kniha *Entangled* se stala svého druhu vlajkovou lodí směru, který se zabývá „věcmi“, „věcností“, spletností materiálního světa a nemožností ho oddělovat od světa společenského a duchovního; tuto orientaci podkládá příslušnou novou terminologií a odkazy na proslulé filosofy, zejména Bruno Latoura.

Snadným se toto téma může zdát proto, že pracuje především s literaturou, a to jasně a úzce vymezenou, a zabývá se jedním, zřetelně definovaným tématem. Toto zdání však není zdaleka oprávněné. Téma je těžké zejména pro nutnost dobrého pochopení náročného textu na rozhraní historických věd a filosofie a pro potřebu kreativního uchopení jeho závěrů, s nímž v české archeologii nejsou žádné zkušenosti a neexistují pro něj dokonce ani vhodné odborné pojmy. Snadné ovšem není ani posuzovat takovou práci, protože současná teoretická archeologie spíše inspiruje svým diskurzivním charakterem než aby poskytovala měřitelné výsledky, a její tvrzení často nelze brát doslova, nýbrž jen jako náměty k přemýšlení.

Oceňuji Horáčkovu odvahu pustit se do tohoto tématu, jeho dobrou znalost literatury (z povahy problému se rozumí, že vesměs zahraniční) a jeho kvalitní porozumění teoretické archeologické problematice (v tomto ohledu práce selhala jen v jediném bodě, k němuž se dostanu níže). V zásadě se mi zdá úspěšný i jeho pokus o konkrétní aplikaci teorie na nálezový kontext tzv. Nestorova poháru z Pithekoussai na Ischii a na společenskou situaci, s níž kdysi souvisel a která podnítila jeho uložení do hrobu.

Hodderův pojem *entanglement* (asi není nutné ho psát s velkým písmenem) a s ním související pohled na lidský svět ovlivnily řadu dalších archeologů, i když ze středoevropské perspektivy nedokážu přesně odhadnout, jakou filiaci jednotlivé myšlenky měly a kdo je původně formuloval. Ve stejném roce, v němž vyšla Hodderova práce, se významem „věcí“ v archeologii zabýval i B. Olsen, již o něco dříve psal o „symetrické archeologii“ Ch. Witmore (2007), u nás o něco později K. Pauknerová (2014). Archeologie „věcí“, *entanglementu* nebo tzv. symetrická archeologie zdůrazňuje zdánlivě samozřejmou, avšak ne vždy dostatečně reflektovanou skutečnost, totiž že člověk (společnost) není ve své existenci a tvoření zcela svobodný. Omezení však nepřinášejí jen vnější podmínky (např. přírodní prostředí) a vztahy mezi lidmi (společenská struktura), ale i síť vztahů mezi člověkem a věcmi, příp. věcmi samotnými. Například, magistrala v horní části Václavského náměstí je sice pouze „věc“, avšak od svého vzniku podstatně ovlivňuje náš život, má schopnost nezávisle na naší vůli navazovat vztahy s lidmi i s ostatními věcmi, je samostatným činitelem okolního světa; jsme s ní zkrátka „zapleteni“ (entangled). Na tomto místě dodávám, že Hodder jako „věci“ chápe i objekty nemateriální povahy, což je podle mého názoru zbytečná komplikace, přinejmenším pro archeology.

Zajímavě se jeví otázka, zda tento přístup znamená nové paradigma v archeologii či nikoliv. V první řadě bych zde polemizoval s Horáčkem v ohledu jeho obecného odmítnutí paradigmat v archeologii jako fází

vývoje oboru (např. na str. 8 a 29). Paradigmata v archeologii existují, avšak jejich pojetí by mělo být trochu jiné, než jak o něm psal autor klasické práce Thomas Kuhn. Podle Kuhna totiž nabízejí jednotlivá paradigmata zcela odlišné, nekompatibilní pohledy na svět, u kterých ani nelze říci, který je lepší a který horší. Domnívám se, že v praxi tomu tak není: starší paradigmata sice jsou překonávána, ale i nadále mohou existovat pro řešení dílčích problémů (např. při výpočtu rychlosti přibližování dvou proti sobě jedoucích automobilů vystačíme s Newtonovou fyzikou a není třeba ji počítat pomocí Einsteinových rovnic).

V archeologických paradigmatech jde především o to, jakou obecnou výpověď hledáme v archeologických pramenech. Kulturně historická archeologie viděla prameny jako informaci o kulturní příslušnosti, příp. etnicitě svých původců. Oproti tomu procesuální archeologie zdůraznila hledisko funkce, ale to bychom neměli chápat jako popření kulturně historické výpovědi; obě informace totiž platí zároveň, jen je nutné jen rozlišit roviny a případy, kdy platí více to a kdy to druhé. Postprocesuální archeologie přišla návazně s tím, že symbolickou funkci artefaktů (kterou procesualisté nikdy nepopírali, ale věnovali jí jen omezenou pozornost) lze využít v sociální sféře, jako nástroj k dosahování určitých společenských cílů (prestiže, maskování nerovnosti nebo naopak jejímu vytváření a zdůvodňování). Za určitých okolností lze „archeologii věcí“ považovat za další krok: věci se vyvíjejí nejen s pohybem kultur, adaptací k prostředí nebo z potřeby manifestovat společenské postavení, ale také pouhým samovývojem, v důsledku zákonitostí jejich vlastního světa. Zdá se mi, že tento názor (i když si nejsem zcela jist, zda by s ním souhlasili všichni výše citovaní autoři) lze chápat jako novou rovinu interpretace archeologických pramenů, a tudíž potenciálně nese prvky nového paradigmatu.

Nepochopil jsem zcela pojem „relační archeologie“, resp. nedomnívám se, že by to bylo něco, co se objevilo až v posledních desetiletích. Naopak, jedním ze základních principů procesualismu je pojetí kultury jako systému, ve kterém všechny prvky spolu vzájemně souvisejí. Nezdá se mi (nebo jsem Horáčkovu tvrzení dobře nepochopil), že cílem relačních archeologií by mohlo být něco jako „smazání hranice mezi procesuální a postprocesuální archeologií, mezi objektem a subjektem“ (str. 35).

Člověk netvoří pouze jeho tělo a mysl, ale i řada „věcí“, které jeho biologickou podstatu přesahují; nejde jen o šaty, o kterých se to tvrdí ve známém přísloví. Svým způsobem je hranice mezi člověkem (subjektem) a věcmi (objekty) obtížně postižitelná, což je závěr, na který poukázal Latour a na který navazuje i tzv. „symetrický“ přístup v antropologii a archeologii. V souvislosti s tímto tvrzením docházím k bodu, v němž spatřuji jediný zásadní nedostatek Horáčkovy práce. Vztah mezi člověkem a artefaktem (tj. určitým typem „věcí“), který výše uvedené otázky bezprostředně dotýká, řeší česká archeologie už relativně delší dobu, avšak nezdá se mi, že by o tom diplomant vůbec věděl. Mám na mysli publikace Evžena Neustupného (např. 2010, 2012, 2018), které se těmto otázkám věnují velmi cíleně a docházejí k mnohem přesvědčivějším závěrům než v práci rozebírané zahraniční archeologické práce. Jen namátkou lze citovat např. z Neustupného poslední práce: *„artefakty... tvoří společně s lidmi jednu entitu se dvěma aspekty. Artefakty nejsou věci, které by vznikly a působily bez tvůrčího záměru člověka, přestože materiálem a formou mohou připomínat předměty neživé přírody. A lidé nejsou přírodní substance se zvířecím vědomím, jsou to bytosti formované vytvářením a používáním artefaktů v rámci lidské společnosti. K své tvůrčí činnosti využívají materiálů a energetických zdrojů přírody, a tím se přírodě vzdalují.“* Domnívám se, že tato formulace vystihuje podstatu problematiky lépe než abstraktní formulace Hodderovy a je velká škoda, že se Horáček nezabýval porovnáním tezí obou autorů. V každém případě by diplomové práci slušelo, kdyby Horáček k Neustupného teorii zaujal nějaké stanovisko, protože v současné době se tato teorie (a teď nemám na mysli jen otázku vztahu člověk-artefakt) stává standardem v okruhu teoreticky uvažujících českých archeologů.

Domnívám se, že kdyby se diplomant s Neustupného teorií seznámil, mohl si ušetřit mnoho práce a podívat se na teorii *entanglementu* s kritickým nadhledem. Případá mi např. zcela zbytečně diskutovat o tom, zda historický vývoj má nějaký „směr“ a pracně tuto tezi vyvracet. Z hlediska vztahu člověk-artefakt je

podle mě zcela jasné, že „směr“ vývoje existuje („směr“ ovšem nelze zaměňovat s pojmem „pokrok“) a je dokonce velmi viditelný a hmatatelný. Kdo jiný než archeologové by právě toto měli vědět? Člověk už na počátku svého vývoje doplnil svou přírodní podstatu tím, že si nástrojem zdokonalil „ruce“, posléze do své činnosti zapojil přírodní síly (vůz, potah atd.), rozšířil si paměť (písmo) a v současné době externalizuje i své myšlení (počítače a umělá inteligence). Za poslední století člověk zvyšující se rychlostí vytěsňuje z lidského světa přírodu a artefakty (či odpadem z jejich výroby) zásadně mění prostředí planety (viz osm miliard tun plastů, které zatím z prostředí neumíme odstranit). I když nesouhlasím s Neustupného závěry o tom, že člověk přírodu nepotřebuje a s daným trendem nelze nic dělat (to je implicitní vyznění jeho prací, nikoliv jeho explicitní formulace), diskutovat o tom, zda a v čem má vývoj „směr“, mi přijde zavádějící. V tomto bodě bych se zcela stavěl za Hoddera a jeho vnímání směrovosti vývoje, nikoliv za jeho kritiky a Horáčka.

Zároveň doufám, že Horáček nemá pravdu, když tvrdí, že „samotné východisko, kdy Hodder předpokládá, že vývoj světa lze vysvětlit... smysluplně, je podle mě [tj. Horáčka] mylné.“ (str. 27). Je zřejmé, že definitivní odpovědi na otázky vývoje světa asi nebudou existovat nikdy, nicméně se mi zdá, že řadu smysluplných modelů máme a měli bychom být za ně být vděční. Mám v tomto bodě pocit, že Horáček podlehl argumentům Hodderových pokračovatelů a kritiků, pro které se Hodder stal málo radikální; pokračovatele v extrémních pozicích ostatně Hodder měl i v 90. letech (např. M. Shanks, Ch. Tilley, kteří relativitu vědeckých poznatků a pluralitu pohledů na minulost dováděli až k lehce absurdním závěrům).

Domnívám se také, že se diplomant mohl systematictěji pokusit o nalezení vhodných českých ekvivalentů k Hodderovým pojmům, přičemž otázku mohl konzultovat nejen archeology, ale především filosofy. Makarónským větám typu „směrovost produkuje nezávislá *agency* věcí“ lze sice porozumět, ale moc pěkné nejsou.

Zajímavá, byť poněkud stručná, je závěrečná pasáž práce týkající se tzv. Nestorova poháru a životního stylu populace, která ho kolem roku 730/720 př. Kr. uložila do hrobu. Pohár je specifický zejména vrytým nápisem odkazujícím na postavu Nestora z Iliady. Situace je komplikována tím, že nápis je nejspíše druhotný (to je můj dojem archeologa neobeznámeného s daným materiálem) a může být myšlen ironicky, čímž škála možných interpretací roste. Horáček nepracuje jen s pohárem samotným, ale i s charakterem pohřebiště (žárový vs. kostrový rítus, absence zbraní), typem osoby pohřbené v daném hrobě – proč má dítě ve věku 10-14 let ve výbavě věc s nápisem odkazujícím na starce a jeho, ať už naplněné či nenaplněné, sexuální touhy?

Horáček nenabízí jednoznačnou a ucelenou interpretaci, ale správně ukazuje, jak určité druhy artefaktů (věci) jsou provázány s jinými a jak jejich vzájemné sítě vytvářejí určitý životní styl daného období a místa. Předně dekonstruuje tradiční představu Pithekoussai jako řecké kolonie a ukazuje, že za tímto modelem se skrývá kolonialistický pohled moderních archeologů. Ukazuje též souvislost mezi pohárem a novým prvkem životního stylu, tzv. *symposii*, tedy hostinami určenými pro širší okruh osob než pouze válečnickou elitu a charakteristickými jinými hodovnými zvyklostmi včetně změny přístupu k sexualitě. Do tohoto nového kontextu plně zapadá i Nestorův pohár.

Diplomant ukazuje cesty, jak v archeologických pramenech daného pohřebiště najít odraz někdejší společnosti. Čtenáři ovšem neunikne, že autor většinou nejde nad rámec obvyklých archeologických postupů: zbraně v hrobech znamenají válečnickou elitu, importy jsou znakem bohatství atd. Plné uplatnění teorie *entanglementu* by vyžadovalo postoupit ještě o krok dále: ukázat, že věci nejen odrážejí společenskou realitu, ale samy ji vytvářejí. Na určité rovině je to evidentní, neboť tím, že člověk zachází s věcmi (např. je dává v určitém výběru do hrobů), společnost vytváří. To je však takřka triviální poznatek; *entanglement* znamená ukázat, jak věci člověka limitují, jak jsou vzájemně provázány a jak samy dávají vzniknout jiným věcem (např. loď souvisí s importy, víno s poháry atd.). K vytvoření celistvého a logické-

ho modelu společenské změny společnosti 8. století na Ischii ještě Horáčkovi ledacos zbývá, ale je bezesporu na správné cestě.

Je škoda, že se práce nevyvarovala několika hrubých chyb (zejména ve shodě podmětu s přísudkem) a floskulí typu „*entanglement je o hledání...*“ (32), „výroba hrnce *není... o technologii*“ (str. 38); je ovšem možné, že i tyto jazykové jevy se časem stanou normou. Úsměvné jsou pak doslovné překlady, které v češtině působí nesmyslně, např. „z velkého kamene lze vyrobit velký *pazourek*“ (str. 15); „Harman konstatuje, že *na konci dne se stejně vztahuje primárně k člověku...*“ (str. 24), ale to nejsou problémy fatální.

Závěrem shrnuji, že Horáčkova práce je v zásadě zdařilou aplikací moderní archeologie na konkrétní archeologický materiál. Autor předvedl schopnost porozumět komplikovaným obecným otázkám, a pokud své znalosti doplní i o českou literaturu, bude mu tato schopnost a znalost k prospěchu v další odborné práci.

Předloženou Horáčkovu práci proto doporučuji k obhajobě.

PhDr. Martin Kuna, CSc., DSc.
Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
kuna@arup.cas.cz, +420-604204699

Literatura:

Neustupný, E. 2010: Teorie archeologie. Plzeň.

Neustupný, E. 2012: Towards a new paradigm. Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu. Biskupin – Wrocław, 17-25.

Neustupný, E. 2018: Lidský svět a příroda. Vesmír 97, únor 2018, 108-112.

Olsen, B. et al. 2012: Archaeology. The Discipline of Things. Berkeley.

Pauknerová, K. 2014: Co říká dům: možnosti symetrického přístupu k materialitě domova. Český lid 101, č. 4, 439-458.

Witmore, Ch. 2007: Symmetrical Archaeology. Excerpts of a Manifesto. World Archaeology 39/4, 546–562.